

Âzerbaycân Türkçesi'nin Adlandırılması Hakkında Bazı Notlar

Âzerbaycan Türkçesi'nin Adlandırılması Hakkında Bazı Notlar

Dr. Abbasali DJAVADI

- "- Senin milletin ne?
- Ben müslümanım, aynı zamanda da Türküm.
- Osmanlı mısın?
- Hayır, Bicanlı'yım. (= Cansızlı'yım)
- Bicanlılar'ın vatani neresi oluyor?
- Bildiğim kadarıyla Aras'ın o tarafında
Âzeriler, bu tarafında ise Bicanlılar yaşar. Bunların ikisi birlikte Âzerbaycanlılar'ı oluşturur. Lâkin biz tek başına Bicanlı'yız.
- Dilin Türkçe, yani sen Türk müsün?
- Benim vaziyetimi tek bir tabirle anlatmak olmaz. Ben Türküm, ama Bicanlı'yım.
- E, o zaman sen Bicanlı Türk olmak yerine, kendine Âzerbaycanlı Türk deyip de neden meseleni halletmiyorsun?"

Bu satırlar, 1891 yılında Bakû'da neşr olunan Keşkül gazetesine aittir. Fakat neredeyse 100 yıl geçmesine rağmen, Âzerbaycanlılar'ın dilini ve milliyetini adlandırmak meselesi, hâlâ herkesin mutabık kalabileceği şekilde çözülmüş değildir.

Bu gün bir İran Âzerbaycanlısı'na sorsanız, dilini Türkî, kavmiyet ve milliyetini Türk, vatandaşlık ve tâbiyetini İranlı, bölgesinin coğrafi mensubiyetini ise Âzerbaycanlı diye adlandırır. Âzerbaycanca, Âzerbaycan dili ve Türkçe tabirlerine hemen hemen hiç, Âzerî kullanılışına ise çok az rastlarırsınız.

Kuzey Âzerbaycan'da ise durum farklıdır.

Dilin esasen aynı olmasına rağmen 50 yıldan beri Sovyet Âzerbaycanı'nda ısrarla Âzerbaycanca ve Âzerbaycan dili tabirlerini kullanıyorlar; Türkî, Âzerbaycan Türkçesi, Âzerî Türkçe ve Âzerbaycanlılar'ın ana dilinin Türk dili olduğunu açıkça gösteren her türlü terim bir nevi "tabu" olmuş, neredeyse diyebiliriz ki, kâğıt üzerinde olmasa da, pratikte yasaklanmıştır. Türkçe sözü ise sadece Türkiye Türkçesi için kullanılır. "Âzerbaycanca"nın Türk dili ailesinin bir şubesi, yahut Âzerbaycanlılar'ın da, Özbekler, Tatarlar, Kazaklar, Türkmenler vs. gibi "Türk dilli halklar" olarak gösterilmesi, bu gerçeği değiştirememiştir. Anlaşılan, mesele, ilmî olmaktan ziyade, siyasi boyut kazanmıştır. Oysa, Stalin zamanında konulan ve hâlâ da devam eden bu tabuyu çürütecek bir çok tarihî ve ilmî gerçek vardır:

Eski zamandan beri Âzerbaycanlılar'ın ve umumiyetle İran Türkleri'nin ekseriyetinin dili Türkî, Türkçe veya 19. yüz yılın ikinci yarısından beri Âzerbaycan Türkçesi (Türkîsi) olarak adlandırılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla, tarihte Âzerbaycanca veya Âzerbaycan dili tabirleri, ne halk, ne de şairler ve edipler tarafından kullanılmıştır.

Misâl için Fuzulî Farsça Dîvânı'nın ön sözünde yazıyor: "Bir müddet Türkî ve Arabî şiir ve Farsî kaside ve muamma yazmakla meşgûl oldum". Yine Fuzulî başka bir yerde diyor:

Ol sebepten Farsî lefziyle çohtur nezm, kim
Nezm-i nâzûk Türk lefziyle iken düşvâr olur.
Mende tevfiğ olsa bu düşvân âsân eylerem,
Nevbahar olgac dikenden berg-i gül izhâr olur.

Âzerbaycan Türkçesi'nin ilk çağdaş sözlüklerinde ve ders kitaplarında da, bu dil, Türkî hatta Türk-Tatar dili diye adlandırılıyor. Mirze Fetheli Ahundzade 1859 yılında yayınlanan *Temsilât* adlı kitabında yazıyor: "Teveggö edirem ki, sen de benim kimi, Âdemi Türkî dilinde adam yazasan, "toxm"i toxum, "cyft"i cyt, "mügeyyed"i muğayat, "ovret"i arvat ve habebe özge elfazı ki, havass ve avamın istimalında müsterektir." Mirze Ali Akber Sabir (1862-1911) de her yerde Türkî ve Türk tabirlerini kullanmıştır. O, Âzerbaycan'ın millî kahramanı Settar Han için yazdığı şiirinde diyor:

*Ta ki millet "mecme" in Tahran'da virân ettiler,
Türkler Settar Han ile ehd-ü peymân ettiler*

veya

*İşte Settar Hân, bakın, İran'ı ehyâ eyledi,
Türklük, İranlılık teklifin ifâ eyledi.*

Muasır Âzerbaycan edebiyat tarihçiliğinin banisi Feridun Bey Köçerli ve hatta Âzerbaycan Komünist Partisi'nin kurucularından, AzSSC'nin ilk Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov dahi hiç bir yerde Âzerbaycanca tabirini kullanmamışlardır. Meselâ, N. Nerimanov'un kaleme aldığı iki kitabın başlığı bunu ispatlıyor: *Türk Âzerbaycan Dilinin Muhteser Serf-Nehvi* (Bakû 1899) ve *Müellimsiz Türk Dilini Öyrenmekten Ötürü Ruslar İçün Asan Kitabcedir* (Bakû, 1900). Sovyet Âzerbaycanı'nın meşhur dilçilerinden merhum Prof. Demircizade de *Muasır Âzerbaycan Dili* (Bakû 1972) adlı kitabının mukaddimesinde tasdik ediyor ki "Âzerbaycan dili uzun müddet Türkî, Türk dili, Türkçe, Âzerbaycan Türkçesi adları ile de tanınmış, hatta Rus dilinde yazılmış bazı eserlerde *Kalkas-Tatar dili ifadesi ile de Âzerbaycan dili manasında işlenmiştir.*" Ashında yalnız "uzun müddet" değil, tarih boyunca bu adlandırır böyle olmuş, lâkin, önce de söylediğimiz gibi, 1930'lu yıllarda Türk ve Türkî ifadeleri siyasî mülâhazalarla sansüre uğramıştır.

Fakat bize öyle geliyor ki, Âzerbaycanca ve Âzerbaycan dili tabirlerinin pek tutarlı tarafı yoktur:

Dr. Cevat Hey'et'in de bu yıl Tahran'da çıkan kitabında yazdığı gibi, Âzerbaycanca tabiri evvelâ gramer olarak yanlıştır, zira dilleri ülkeye ve arazi adlarına göre değil, ilgili millet ve kavime göre adlandırılır. Meselâ, Rusyaca değil, Rusça, Almanyaca değil Almanca, Macaristanca değil Macarca denir. Bu sebepten hiç olmasa Âzerbaycanca değil, Âzerî demek gerekirdi.

Âzerbaycanca ve Âzerbaycan dili tabirleri, bu dilin Türk dili olduğunu belirtmiyor. Mukayese tam uygun olmayabilir, fakat misâl için Arapça yerine Mısırca, Ürdünce veya Suudi-

Arabistanca tabirlerini kullanmak doğru olmazdı, halbuki Arapça'nın bu şiveleri arasında da bir hayli fark vardır.

Bazılarının fikrince, bu dili adlandırırken, Âzerbaycan kelimesine "= ca" ekini ekleyerek kullanmak doğru değildir. Çünkü Âzerbaycan'dan başka İran'ın hemen hemen her eyâletinde, aynı şekilde Türkiye'de ve Irak'ta yaşayan aynı (veya çok benzer) Türk lehçesinde konuşan milyonlarca nüfusu topluluklar vardır. Bu dile Âzerbaycanca demek, Âzerbaycan hudutlarının dışında yaşayan, fakat aynı Türk lehçesini konuşan toplulukları inkâr etmek olur.

Başkaları ise Âzerbaycan'ın Türkleşmesi'nden önce burada Türk dili ve lehçeleriyle hiç alakası olmayan dil ve lehçelerin konuşulduğunu hatırlatıyor ve aynı zamanda diyorlar ki günümüzde Âzerbaycan'da yaşayan bazı azınlıkların ana dili Türkçe ile hiç ilgili değildir. Bu itirazlar dolayısıyla Âzerbaycan dili ve Âzerbaycanca derken, kastedilen dil açıkça belli olmuyor.

Bu itiraz ve tenkitlerden öyle anlaşılıyor ki, Sovyet Âzerbaycanı'nda yaygın ve resmî olduğu şekliyle Âzerbaycanca ve Âzerbaycan dili terimleri çeşitli sebeplerden dolayı sakıncalı ve yanlıştır.

Diğer taraftan, bazıları, Âzerbaycan ve Türkiye lehçeleri de dahil, umumî Türk dilinin bu veya diğer lehçesine genel olarak Türkçe, Türk dili ve Türkî denmesini yetersiz buluyorlar. Hakikaten de Türk dilinin lehçeleri, çeşitli tarihî, coğrafi ve siyasî âmiller esasında, o kadar birbirinden farklı inkişaf etmiştir ki bunların lehçe farklılığını belirtmemek dikkatlilikten uzak olurdu. Bu sebepten, anlaşılın, dilin, hem Türklüğü'nü, hem de lehçe özelliğini belirtmek için, yine Âzerbaycan Türkçesi, Âzerî Türkçe, Âzerbaycan Türk dili veya Âzerbaycan Türkîsi tabirleri daha doğru, uygun ve isabetli gözüküyor. Nitekim tarihen de Âzerbaycan Türkçesi'ni umumiyetle (meselâ Farsça ve Arapça karşısında) Türkî ve Türkçe, aynı zamanda, onu Türkçe'nin başka lehçelerinden ayırt etmek için Oğuz Türkçesi, Selçukî Türkîsi, Âzerî Türkçe ve Âzerbaycan Türkçesi şeklinde de adlandırmışlar.

KAYNAKLAR

- Âzerbaycan Kitabı. Bibliyografya. c.1, Bakû 1963.
Cahangirov, Muradhan: Âzerbaycan Millî Edebî Dilinin Teşekkülü. c. 1, Bakû 1978.
Hey'et, Cevat: Seyr-i der Tarîh-i Zebân ve Lehçehaye Türkî. Tahran, 1365 (= 1987).
Swietochowski, Tadeusz: The Russian Azerbaijan (1905-1920). Cambridge 1985.

nasına rağmen 50 yıldan beri
nda ısrarla Âzerbaycanca ve
bitlerini kullanıyorlar; Türkî,
esi, Âzerî Türkçe ve Âzer-
ninin Türk dili olduğunu açık-
terim bir nevi "tabu" olmuş,
ki, kağıt üzerinde olmasa da,
tır. Türkçe sözü ise sadece
kullanılır. "Âzerbaycanca":
n bir şubesi, yahut Âzerbay-
çekler, Tatarlar, Kazaklar,
"Türk dilli halklar" olarak
eği değiştirememiştir. Anla-
maktan ziyade, siyasî boyut
talin zamanında konulan ve
bu tabuyu çürütecek bir çok
vardır:

ri Âzerbaycanlılar'ın ve
'nin ekseriyetinin dili
üz yılın ikinci yarısın-
n Türkçesi (Türkîsi) olarak
ğimiz kadanyla, tarihte
Âzerbaycan dili tabirleri,
ve edipler tarafından kul-

li Farsça Divânı'nın ön sö-
müddet Türkî ve Arabî şiir
amma yazmakla meşgûl ol-
aşka bir yerde diyor:

letziyle çohtur nezm, kim
letziyle iken düşvâr olur.
bu düşvân âsân eylerem,
kenden berg-i gül izhâr olur.